

lemző az erdei (gyakran acidofrekvens) fajok uralma: *Festuca heterophylla*, *Luzula luzuloides*, *Deschampsia flexuosa*, *Melampyrum pratense*, *Carex pallescens*, *C. montana*, esetenként *Calluna vulgaris*, *Vaccinium myrtillus*.

2.3. Felhagyott gesztenyeligetek: A hagyományos gazdálkodási módok hanyatlása, az állományok kiöregedése, az elmúlt évtizedekben fokozottan jelentkező gombakárosítók miatt a hajdani gesztenyeligetek jelentős hányadát ma már nem művelik. Ezekben az állományokban a természetes szukcessziós folyamatok következményeképpen lassan megjelennek, illetve ismét gyakorivá válnak a termőhely eredeti erdeinek fa-, cserje- és lágyszárú fajai, először a generalista, majd a specialista elemek.

Nem idetartozó típusok:

1. Szelídgesztenyével (is) elegyes tölgyerdők [L4a, L2a, K2]. Ekkor a lomboszint záródása többnyire eléri a 80%-ot, a széles koronájú, idősebb fák hiányoznak vagy nagyon ritkák.

2. Galagonyás, kökényes száraz, félszáraz cserjések [P2a], ahol a hagyásfák hiányoznak vagy ritkák.

3. Hegy és dombvidéki borókás legelők és egyéb gyepek [P2b]. Nagy, széles koronájú hagyásfák többnyire nincsenek.

4. Hagyományos gyümölcsösök (a fákat gyümölcsfák fajtái képviselik) [P7].

5. Telepített, erdőszerű gesztenyések – ha a gyepszintjük nagyon jellegtelen [RC].

6. Az olyan szép legelők, kaszálók, ahol a fákat idősebb akácok, nemes nyarak jelentik.

7. Hagyásfákat is tartalmazó, zárt, illetve záródó, őshonos fajfajú fiatalosok [P1].

Természetesség (jelen esetben sokkal inkább kulturális-természeti értékesség):

Nehezen értelmezhető, a fáslegelők, fáskaszálók, gesztenyeligetek természetessége tájképi értékükkel, fajgazdagságukkal, a felhagyott legelőerdőké szerkezetükkel és fajkészletükkel jellemezhető (azaz inkább „értékességként” értelmezhető).

5-ös: Tájképileg kiemelkedően szép, idősebb fákból álló állományok.

4-es: Fajokban gazdag gyepszintű fáslegelők, fáskaszálók, gesztenyeligetek.

4-es: Változatos szerkezetű, fajokban gazdag felhagyott legelőerdők és fáslegelők.

3-as: Fajokban szegényebb gyepszintű, kevés idősebb fát tartalmazó fáslegelők, fáskaszálók, gesztenyeligetek.

3-es: Kevésbé változatos szerkezetű, fajokban szegény felhagyott legelőerdők és fáslegelők.

2-es: Sok idegenhonos, elsősorban özönfajként viselkedő fajtát tartalmazó állományok.

Regenerációs potenciál: Regenerációjuk kétféleképpen értelmezhető, de mindkettő esetében elsősorban az emberi kezelés (illetve ennek elmaradásának) függvénye: 1. Regenerációnak az egykori fáslegelő, legelőerdő vagy gesztenyés kialakítását tekintjük. Ez a legeltetés mérsékelt visszaállításával, a fák részleges pótlásával érhető el. 2. Erdővé alakulásukat tekintjük regenerációnak, ezt minél teljesebb kímélettel lehet segíteni. Legváltozatosabb szerkezetű hazai tölgyeseink jelentős része korábbi fáslegelők, legelőerdők felhagyását követően alakult ki.

Irodalom: Bergmeier et al. 2010, Börzsök 2004, Centeri et al. 2007, Csapody 1959, 1969, Haraszty et al. 1997, Horvat et al. 1974, Horvát 1959b, Juhász 1994, Kárpáti 1956, Kenéz et al. 2008, Kovács & Takács 1994, Óvári 1998, Rigueiro-Rodríguez et al. 2009, Roth 1935, Saláta et al. 2007, 2009, Szabó 2005, 2009, Szabó et al. 2007, Szomorad 1997c, Varga 1997b, Varga & Bölöni 2009, Vera 2000

Bölöni János, Szomorad Ferenc, Varga Zoltán, Kun András, Molnár Zsolt, Bartha Dénes, Tímár Gábor, Varga Anna

P7 – Hagyományos fajtájú, extenzíven művelt gyümölcsösök

Extensive orchards with ancient cultivars

Natura 2000: –
Cönotaxonok: –

Definíció: Hagyományos gyümölcsfajtákból hosszú időtartamra (minimum 30-40 évre) telepített, kis ültetvénysűrűségű (250 fa/ha alatti törzsszám), tág térállású, változatos kor-, faj- és fajtaeloszlású, extenzíven (hagyományos kisparaszti módon) művelt (vagy ezen extenzív művelés alól felhagyott), természetes – de általában ritkás – cserjeszinttel bíró gyümölcsösök. A cserjeszint olykor hiányozhat, de felhagyást követően be is sűrűsödhet. Mesterséges öntözés, vegyszerezés nélkül is fenntarthatók, aljukat többnyire (évente 1-2-szer) kaszálják, ritkábban legeltetik. A gyepszint természetközeli gyepre hasonlít, amely a felhagyott, cserjésedő-erdősödő állományokban kiritkulhat. Többnyire csak mozaikként értelmezhető élőhely,

Kaszált gyepszintű, hagyományos fajtájú régi gyümölcsös (szilva, cseresznye) Tornakápolna határában

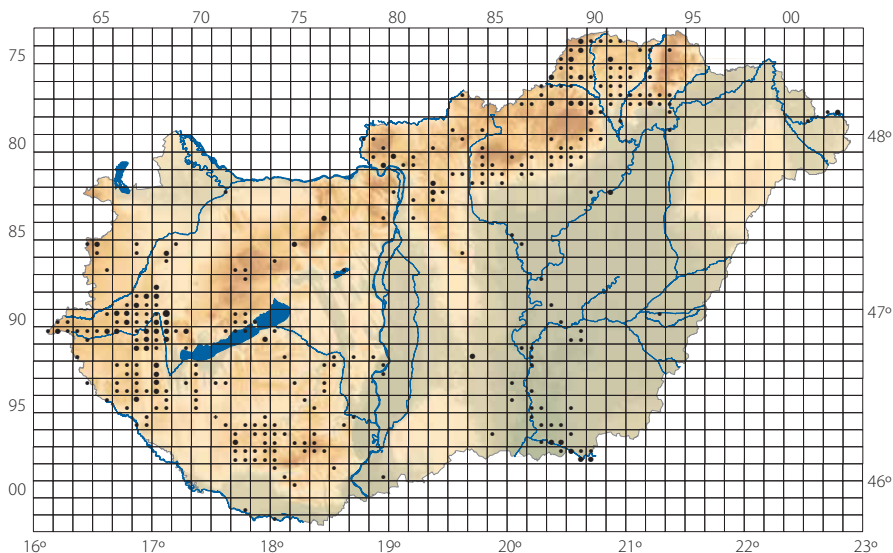
ahol a gyepkomponenst külön is célszerű jellemezni. Rögzítendő minimális kiterjedés: 300 m².

Termőhely: Sokféle lehet, de leginkább hegy-dombvidéki száraz tölgyeseknek, mezofil jellegű kaszálóréteknek, hegyvidéki gyepeknek, erdő-gyep mozaikoknak, illetve ártéri erdőknek, mocsárréteknek megfelelő.

Állománykép: Jellemző, hogy egy-egy gyümölcsfa tenyészterülete 40-100 m², a hektáronkénti törzsszám 250 alatti. A fák törzsmagassága 80-150-(250) cm. A koronaforma természetes vagy természetszerűen alakított, gömb alakú (dió) vagy kombinált, kör alapvetű. A gyümölcsösök képét meghatározza, hogy jelenleg is művelésben vannak-e vagy sem. A művelt gyümölcsösökben ligetes „lombszintet” alkotnak a gyakran sorokba ültetett, máskor rendszertelen eloszlásban található gyümölcsfák. Alattuk zárt, legtöbbször kaszált, fűvek uralta gyepszintet találni. A nem gondozott állományokban cserjeszint is kialakulhat a saját fajú sarjából, feltörő alanyokból, betelepülő cserje- és fafajokból – sőt a régebb óta felhagyott gyümölcsösök olykor jelentős mértékben erdősődésnek is indul-

hatnak. Így a felhagyott állományok, legalábbis képi- leg, erdő-cserjés-gyep mozaikra emlékeztetnek. Ekkor a gyepszint borítása a lomb- és cserjeszint függvénye – minél zártabbak együttesen az utóbbiak, a gyepszint annál kevésbé fejlett.

Jellemző fajok: A kb. 50 évesnél idősebb gyümölcsfák, pl. alma (*Malus domestica*), körte (*Pyrus communis*), szilva (*Prunus domestica* agg.) egyes jelenléte fontos. A „lombszintet” a gyümölcsfák alkotják, amihez néhány spontán betelepült erdei fa csatlakozhat. A felhagyott állományok cserjei és fái leginkább a gyakori, általánosan elterjedt cserjék (pl. egybibés galagonya – *Crataegus monogyna*, kőkény – *Prunus spinosa*, csíkos kecskerágó – *Euonymus europaeus*, fagyal – *Ligustrum vulgare*, vörösgyűrűsöm – *Cornus sanguinea*, gyepűrózsa – *Rosa canina* agg.) és a környék jól terjedő fafajai (pl. mezei juhar – *Acer campestre*, vadkörte – *Pyrus pyraeaster*, berkenyék – *Sorbus* spp.) közül kerülnek ki. A gyepszint faji összetétele sokféle lehet, ez alapján két csoportra osztható: alapvetően üde-nedves réti és száraz-félszárazgyep jellegűre. Alkothatják generalista fajok, de erősen hasonlíthat egy (fél)természetes gyepre is.

A gyepszintben sokféle helyileg ritka vagy védett faj fordulhat elő, de ez nem szükséges feltétele egy állomány P7-be való sorolásának. Eddig összegyűjtött ilyen fajok: erdei szellőrózsa (*Anemone sylvestris*), csillagószirózsa (*Aster amellus*), bakfű (*Betonica officinalis*), fehér és selymes zanót (*Chamaecytisus albus*, *Ch. ratisbonensis*), réti iszalag (*Clematis integrifolia*), dunai szegfű (*Dianthus collinus*), magyar zergevirág (*Doronicum hungaricum*), kék iringó (*Eryngium planum*), illatos szentperje (*Hierochloë odorata*), magyar nőszirm (*Iris aphylla* subsp. *hungarica*), nyári tőzike (*Leucocjum aestivum*), bangófajok (*Ophrys* spp.), bíboros és tarka kosbor (*Orchis purpurea*, *O. tridentata*), szúnyoglábu bibircsvirág (*Gymnadenia conopsea*) (illetve Zalában a *G. densiflora*), nyúlánk sárma (*Ornithogalum pyramidale*), szarvas kocsord (*Peucedanum cervaria*), nagy pacsirtafű (*Polygala major*), fehér pimpó (*Potentilla alba*), csepleszmedgy (*Cerasus fruticosa*), leánykökörccsin (*Pulsatilla grandis*).

Elterjedés: Európa-szerte elterjedt élőhely, amelynek számos helyi, endemikus-jellegű változata is kialakult, itt a Kárpát-medencében is. Hazai kiterjedése mintegy 3000 ha. Legnagyobb kiterjedésben (1300 ha) a Nyugat-Dunántúlon, elsősorban a déli részén (Zalaidombság, Kemeneshát, Vasi-hegyhát) maradt meg. Viszonylag sok (1000 ha) régi gyümölcsöst találni az Északi-középhegységben is (elsősorban Börzsöny, Cserhát, Mátra, Bükk és környéke, Putnoki-dombság, Aggteleki-karszt, Cserehát, Tokaj-hegylája). Dél-Du-

nántúli előfordulásának (300 ha) súlypontja a Zselic és a Mecsek környéke, az alföldinek (250 ha) a Tisza völgye. Ritka a Dunántúli-középhegységben (150 ha), a Kisalföldről gyakorlatilag már hiányzik. Ember által kialakított féltermészetes élőhely, megmaradt állományai régi idők gazdálkodásának emlékét és a hagyományos fajták sokféleségét őrzik.

Vegetációs és táji környezet: Jelenleg táji környezetükben leginkább jellegtelen száraz gyepeket [OC] és cserjéseket [P2b] találunk, de jellemző még a gertyános-tölgyesek [K2], félszáraz és üde rétek [H4, E1], jellegtelen üde gyepek [OB] és idegenhonos fafajok uralta erdők [RDb] jelenléte is.

Alegységek, idetartozó típusok: Csoportosításuk gyepszintjük (üde-nedves, illetve száraz-félszáraz jellegű) és használatuk (használt, illetve felhagyott) alapján történhet:

1. Folyó menti hagyományos ártéri gyümölcsösök (szilva, dió, alma, körte), jellegzetesen kaszált ártéri mocsárréti gyepszinttel, csak kevés erdei fajjal, megjelenő cserjékkel.
2. Alacsony dombvidékeken, heglábakon, csapadékos klímában található, kaszált gyümölcsösök. A „gyepszint” üde réti jellegű, nem egyszer annyira jellegzetes és fajgazdag, hogy a rétek közé [E1, E2] is besorolható. Legjobban talán az Őrségben és a Vendvidéken maradt meg ez a típus, itt sokféle még ma is rendszeres használatban van.

3. Hegylábi, dombosági, szárazabb klímában, gyakran viszonylag meredek, másra kevésbé használható domboldalakon kialakított hagyományos gyümölcsösök sztyeprétekkel, félszárazgyepekkel. Jellemzőek a sztyepi, az erdőssztyepi és nem ritkán az erdei fajok.

4. Felhagyott folyó menti gyümölcsösök, több-kevesebb betelepülő fásszárúval – olykor a gyümölcsfák már alig találhatók meg a kialakuló „bozótban”.

5. A művelés alól felhagyott, de gyümölcsös jellegét még őrző hagyományos extenzív állományok szárazabb dombvidéken, pl. az olyan gyümölcsös, ahol a záródó cserjeszint és az elburjánzott fák miatt a gyepszint igen megritkult, de a fák még élnek, teremnek, a gyümölcsös még rehabilitálható.

7. A tihanyi levendulás-mandulás.

8. Mogyoróültetvények.

Nem idetartozó típusok:

1. Ha már teljesen cserjéssé, illetve erdővé vált a felhagyott hagyományos gyümölcsös, a gyümölcsfák több mint 80%-a kipusztult (a megfelelő cserjés-, illetve erdőkategóriába sorolandó).

2. A gyept- és cserjeszint nélküli, intenzíven (szántva) művelt paraszti és nagyüzemi gyümölcsösök, szőlők (pl. kiskunsági szőlős-almások, szőlőültetvények).

3. A vadgyümölcsökben gazdag erdőrészek (a megfelelő erdőkategóriába sorolandók).

4. A kezelt és felhagyott gesztenyések [P45].

5. A felhagyott, és ezért begyepesedett, de korábban intenzíven művelt gyümölcsösök, még ha a betelepülő gyepszint természetesebb is (pl. kiskunsági felhagyott barackos regenerálódott nyílt homoki gyeppel) (ezeket gyepszintjüknek megfelelően kell besorolni).

6. A száraz területek diósa alatt jellemzően nem alakulnak ki természetesebb gyepek a juglanin és az erős árnyalás miatt.

7. Az a felhagyott extenzív gyümölcsös, ahol a regenerálódó gyepon már csak néhány kipusztulófélben álló vagy holt gyümölcsfa áll (<10%).

8. A tanyák, falusi házak körüli, kiskert jellegű, néhány fából álló művelt vagy felhagyott gyümölcsösök.

9. Az amúgy P7-típusú, de apró (<300 m²), egymástól elszigetelt gyümölcsösök egy faluban.

10. Természetközeli gyepek területre, a gyept eltüntetése nélkül – esetleg teraszozással – telepített egyfajtájú nagyüzemi gyümölcsösök.

11. Spontán terjedő, utak mentén és mezsgyéken kialakult töviskes-szerű állományok cserjékkel és elsősorban szilva és birs sarjakkal, néha alma és körte kivadulással, még akkor is, ha a cserjék-fák teremnek [P2b].

Természetesség (jelen esetben sokkal inkább kulturális-természeti értékesség): Nehezen értelmezhető az élőhely mesterséges jellege miatt, mégis megteesszük, mert a hosszan tartó külterjes használat egy speciális állapotú és dinamikájú élőhelyet hozott létre. Fontos a gyümölcsfa-állomány fajtabeli ősisége (régisége), fajtadiverzitása, ápoltsága, a fák átlagos kora, a gyepszint fajgazdagsága, önmagában nézett természetessége (lásd az adott természetesebb gyept-kategóriát), az inváziós fajok száma, tömegessége, a cserjésedés előrehaladottsága, és minden bizonnyal figyelembe vesszük az állomány esztétikai szépségét is (bár ezt nem kellene).

5-ös: A még művelt, hagyományos és tájfajtaból álló, sokfajtájú, legalább közepesen fajgazdag gyept állományok, ezekben a védett, fokozottan védett fajok, mint színező elemek száma magas lehet (de ez nem feltétel).

4-es: Hagyományos és tájfajtaból álló, felhagyott, spontán átalakuló, de még gyümölcsös karakterű állományok, 4-es körüli természetességű gyeptszinttel.

4-es: Hagyományos és tájfajtaból álló, még művelt, fajszegény gyeptszintű állományok.

3-as: Felhagyott, pusztuló gyümölcsösök (fajszegény gyepttel).

2-es: A jellegtelené vált állományok: tájidegen fás és lágyszárú fajok felszaporodása és/vagy intenzív fajták és művelésmód térhódítása (pl. a gyümölcsös gyeptét kéthetente motoros fűnyíróval levágják, emiatt fajkészlete csökken, az egyszikűek válnak uralkodóvá, az állomány jellegtelen lesz).

Regenerációs potenciál: Nem értelmezhető, mert az extenzíven gondozott állapot a kedvező, bár felhagyott állapot esetében becslhetjük a rehabilitáció esélyét. A gyeptszint regenerációs esélyét lásd a megfelelő gyept-kategóriánál (fontos lehet pl. a széllel könnyen terjedő orchideák és fészkesek betelepődése).

A gyümölcsös regenerációs esélye attól függ, hogy mennyi gyümölcsfa maradt, azok milyen életerejűek, lehet-e a helyileg jellemző fajtákkal pótolni az állományt, kiirtható-e a betelepült – gyakran inváziós jellegű – fásszárú állomány (pl. zöld juhar, fehér akác, bálványfa), vagy ártéri környezetben visszaszoríthatók-e az elszaporodott inváziós lágyszárúak (amerikai Solidago- és Aster-fajok, Asclepias syriaca), újraindítató-e a hagyományos művelés.

Irodalom: Rapaics 1940, Tóth & Szurdoki 2004

Böloni János, Hudák Katalin, Molnár Zsolt, Óvári Miklós, Nagy József